

Верховна Рада України прийняла Постанову № 423 від 5 липня 2013 р. про підготовку та відзначення 95-ї річниці від дня народження Василя Сухомлинського.

До важливих заходів належить проведення 6-х Міжнародних та 20-х Всеукраїнських педагогічних читань "Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю. Розвиток творчої особистості".

Пропонуємо читачам журналу добірку статей до цієї дати.

Олександра САВЧЕНКО,
академік НАПН України
м. Київ

Уміння учнів вчитися у дидактичній системі В.О. Сухомлинського

Анотація. Визначено сутність і засоби уміння учнів учитися в дидактико-методичній спадщині В.О.Сухомлинського; розкрито системний підхід до розвитку цього уміння; акцентовано на двох програмах навчання; переліку обов'язкових умінь; розвивальному середовищі Павлівської школи.

Ключові слова: уміння школярів навчатися, дидактико-методична система В.О.Сухомлинського, мотиваційна, процесуальна та результативна складові учіння.

УДК 371.311.6

Принциповою особливістю модернізації сучасної шкільної освіти, крім оновлення її змісту, є суттєві зміни у методичному забезпеченні навчального процесу, новому розумінні його результатів. Найвиразніша характеристика цих змін – запровадження компетентнісного підходу до відбору змісту, його структурування й оцінювання навчальних досягнень учнів через категорії ключових і предметних компетентностей.

Серед ключових компетентностей школярів провідна – *уміння вчитися*. Як відомо, зі вступом дитини до школи навчальна діяльність вперше стає провідною. Коли виникає нова провідна діяльність, разом із нею розпочинається і нова стадія розвитку дитини (О.М.Леонт'єв, Г.С.Костюк, В.В.Давидов). Тому успішність розвитку школярів на всіх етапах шкільної освіти безпосередньо зумовлена рівнем сформованості в них уміння вчитися. Саме це уміння, попри швидке оновлення засобів навчання, стає дедалі більше затребуваним, особистісно та соціально значущим для суб'єктів усіх рівнів освіти, набуваючи статус ключової компетентності.

Рекомендацією Європарламенту та Європейської ради її зміст визначено так: "Ключові компетентності – це ті, що необхідні всім індивідам для самореалізації та розвитку, активної життєвої позиції, соціальної інтеграції й працевлаштування" [1, с. 91].

Звертаючись до дидактичної спадщини В.О.Сухомлинського, без перебільшення можемо стверджувати, що саме вміння вчитися педагог вважав обов'язковою умовою успішного навчання і його результатом; повноцінне уміння вчитися, на його думку, поєднує навчання, виховання і розвиток учня. Це уміння Василь Олександрович розумів як *складне інтегроване утворення*, яке поєднує

бажання учня вчитися, його інтелектуальні, сенсорні та вольові якості. Не менш важливим чинником розвитку уміння вчитися педагог вважав відповідальність, почуття обов'язку учня, які у розвиненому вигляді мають бути згармонізовані (він писав про гармонію "Хочу" і "Треба"). Отже, уміння вчитися, за В.О.Сухомлинським, має бути *індивідуальним набутком кожного учня*, що виявляється дуже багатопланово. Тому думки В.О.Сухомлинського щодо вирішення цієї проблеми в умовах звичайної сільської школи прямо чи опосередковано висвітлено у надзвичайно широкому діапазоні його праць. Ось лише короткий перелік об'єктів здійсненого нами аналізу праць педагога, де розглядається ця тема: мислення та розумове виховання учнів; відчуття, сприймання, допитливість, інтерес, потреба; відбір змісту шкільної освіти, "Дві програми навчання", індивідуальний підхід до навчання дітей з різними навчальними можливостями та різного віку; "важкі" і обдаровані діти; сутність навчання, організація і методи навчання, оцінювання знань, умінь, навичок дітей; читання книг, дослідницька діяльність і праця як джерела розвитку і саморозвитку учнів.

Опрацювання цих аспектів дає змогу визначити *науково-методичні засади дидактичної системи В.О.Сухомлинського*. Принагідно зазначимо, що останніми роками вона була об'єктом дослідження вітчизняних і зарубіжних учених (М.В.Богуславський, В.Г.Риндак, Т.В.Челпаченко, М.Я.Антонець, та ін.). Вона охоплює такі положення:

- всебічне, глибоко продумане вивчення особистості дитини у різних видах діяльності, у взаємозв'язку урочної та позаурочної роботи;
- спрямованість діяльності педагогічного колективу на особистісний розвиток і саморозвиток дітей з різними навчальними можливостями;

- організація різних видів активної, особистісно значущої навчальної і трудової діяльності дітей (колективної й індивідуальної) в урочний і позаурочний час;

- збагачення навчальної діяльності яскравими позитивними емоціями і почуттями краси;

- реальний гуманізм усіх видів спілкування та співпраці у педагогічному й учнівському колективах, його спрямованість на утвердження гідності кожного вчителя і дитини — суб'єктів класного і шкільного колективів, сільської громади і суспільства загалом;

- цілеспрямована мотивація учнів на досягнення максимального рівня розвитку своїх духовних і навчальних можливостей;

- поступове оволодіння всіх учнів умінням вчитися на рівні самонавчання та саморозвитку;

- використання праці й природи як джерел особистісного розвитку кожної дитини;

- реалізація актуальних і перспективних завдань у школі зусиллями дітей, вчителів, батьків виховального і розвивального середовищ;

- пріоритетність моральної й розвивальної функцій в оцінюванні навчальних досягнень кожної дитини.

У положеннях дидактичної системи В.О.Сухомлинського, на наш погляд, уміння учнів учитися виступає як спеціальний об'єкт формування, так і опосередкований складник успішної реалізації завдань розвитку і саморозвитку дитячої особистості, що створює передумови для системного впливу на цю якість.

Зокрема, у Павлівській школі ця система передбачала:

- 1) цілеспрямоване і різнопланове формування у дітей бажання вчитися;
- 2) постановку вчителями всіх предметів поточних і перспективних цілей розвитку мислення і творчих здібностей учнів з різними навчальними можливостями;
- 3) досягнення тісного взаємозв'язку мовленнєвої, розумової та трудової діяльності дітей;
- 4) залучення школярів до дослідницької діяльності;
- 5) проведення уроків мислення в природі — біля джерел думки;
- 6) творчі роботи учнів з розвитку мовлення і літературної творчості (складання учнями описів, розповідей, казок);
- 7) стимулювання інтелектуальних та естетичних почуттів школярів;
- 8) інноваційний підхід до оцінювання навчальних досягнень учнів.

Прокоментуємо реалізацію окремих положень цієї системи. У книжках "Серце відаю дітям", "Павлівська середня школа", "Сто порад учителю" знаходимо блискучі приклади опису використання вчителями розвивального потенціалу навчального матеріалу, поради педагогам щодо індивідуального підходу до пізнавального розвитку дитини. "Повноцінне навчання, тобто навчання, яке розвиває розумові сили і здібності, було б немислимим, якби не спеціальна спрямованість, скерованість навчання — розвивати розум, виховувати розумну людину навіть за умови відносної незалежності розумового розвитку, творчих сил розуму від обсягу знань" [2, т. 1, с. 97].

Щоб досягти такої мети, надзвичайно важливо розвивати мотивацію учіння, адже саме мотиви спрямовують пізнання, надають йому особистісного смислу. Василь Олександрович акцентував на тому, що мотиви учіння в

кожної дитини глибоко індивідуальні. Зовнішня поведінка учня, його ставлення до школи, конкретного предмета, вчителя — це зовнішні прояви мотивації, які мають різні причини.

"Багаторічна праця з дітьми, — писав Василь Олександрович, — не раз переконувала мене, що найтонші джерельця, з яких наповнюється ріка єдності навчання, виховання, — це бажання дитини вчитися. Але як відкривати ці джерельця? Як запобігти, щоб вони не замулилися? Чим запобігти тривожному явищу, з яким, на жаль, часто доводиться стикатися нам, педагогам: скажімо, дитина несла до школи вогник жаги до знань, але він хутко погас, натомість народився найстрашніший, найлютіший ворог навчання — байдужість?"... [3, т. 5, с. 427]. І далі педагог дає мудру пораду: "Щоб дитина була палко зацікавлена в навчанні, їй необхідне багате, різноманітне, привабливе інтелектуальне життя" [2, т. 5, с. 427].

Багатство інтелектуального та духовного життя Павлівської школи створювало чимало чинників. Вкажемо на головні, з нашого погляду. Передусім це унікальне *шкільне середовище* як основа навчального і соціального досвіду, який набували діти впродовж усіх років життя у співпраці, творчості, колективній думці. Саме середовище створювало об'єктивні передумови для всебічного розвитку дітей, починаючи з початкової школи. Надзвичайно важливим чинником була системна, цілеспрямована робота всього педагогічного колективу щодо розвитку у дітей *культури навчальної праці, оволодіння способами самостійного учіння*. З огляду на це, В.О.Сухомлинський визначив 12 найважливіших умінь і навичок, якими учні мали оволодіти протягом шкільного навчання.

1. Уміння спостерігати явища навколишнього світу.

2. Уміння думати — зіставляти, порівнювати, протиставляти, знаходити незрозуміле; вміння дивуватися.

3. Уміння висловлювати думку про те, що учень бачить, спостерігає, робить, думає.

4. Уміння вільно, свідомо, виразно читати.

5. Уміння вільно, досить швидко і правильно писати.

6. Уміння виділяти логічно закінчені частини в прочитаному, встановлювати взаємозв'язок і взаємозалежність між ними.

7. Уміння знаходити книжку за запитанням, яке цікавить.

8. Уміння знаходити в книжці матеріали з питання, яке цікавить.

9. Уміння робити попередній логічний аналіз тексту в процесі читання.

10. Уміння слухати вчителя й одночасно записувати стислий зміст його розповіді.

11. Уміння читати текст і водночас слухати інструктаж учителя про роботу над текстом, над логічними складовими частинами.

12. Уміння написати твір — розповісти про те, що учень бачить навколо себе, спостерігає та ін. [2, т. 4, с. 567].

Система цих умінь стала основою для подальшої роботи вчених у створенні програми формування у школярів загальнонавчальних умінь і навичок. Важливо, що зазначений перелік охоплює як логіку процесу пізнання,

так і джерела засвоєння навчального матеріалу, способи пізнання. Така сукупність умінь націлювала педагогів на природний взаємозв'язок навчання та розвитку, на уміння вчитися.

У дидактичній спадщині В.О.Сухомлинського важливе місце належить почуттєвій складовій пізнання.

Інноваційний характер мала спеціальна скерованість учителів школи на *стимулювання інтелектуальних почуттів, творчості, допитливості учнів, звернення до їхнього життєвого досвіду*. Саме тому в Павлівській школі було дві програми навчання, акцентувалася увага на емоційності навчального матеріалу.

Перша програма – це обов'язковий для заучування і збереження в пам'яті навчальний матеріал; друга – позакласне читання, гурткова робота, спостереження за природою, самостійні досліди, а також інші джерела інформації та зміцнення мотивації для розвитку й саморозвитку. Ці програми, безумовно, були взаємопов'язані. У праці "Навчання – частка духовного життя" В.О.Сухомлинський пише про "емоційне пробудження розуму", яке необхідно поєднувати зі спеціальним формуванням в учнів, починаючи з першого класу, уміння вчитися – "...інструменту, який породжує гідність мислителя-трудівника". Щодо останнього положення слід зазначити, що центральним у цьому процесі є формування у школярів *навчальних умінь*, які дають їм змогу усвідомлено визначати мету роботи, продумати її організацію, обираючи необхідні засоби: аналіз, порівняння, спостереження, пояснення причинно-наслідкових зв'язків, доведення, рефлексивні судження ("думка над думкою").

Особливо корисно, вважав В.О.Сухомлинський, створювати в школі дослідницьку атмосферу як на уроках, так і в позакласній роботі. "Добивайтеся того, щоб учні ваші побачили, відчули незрозуміле – щоб перед ними постало запитання. Якщо вам удалося цього досягти, маєте половину успіху. Адже запитання збуджують бажання знати". [2, т. 2, с. 454]. Яскравою ілюстрацією цього є сторінки книжки "Серце відаю дітям". Читаючи її, ми захоплюємося даром Василя Олександровича роздмухувати у шестирічок вогник допитливості, мотивувати їх "сказати своє слово".

У статті "Слово до учнів" Василь Олександрович об'язково пише про розвиток у дітей здатності до самостійного учіння: "найголовніше, щоб одночасно учень бачив, спостерігав і працював. Де є ці три речі, там є жива думка, що загострює розум... Розумна, одухотворена подивом праця, – це та глибина, на якій тримається човен думки. Розумні руки творять розумну голову..." [2, т. 5, с. 612].

Одухотворенню навчання учнів сприяло органічне використання в навчально-виховному процесі системи виховання та розвитку дітей (переважно молодшого віку) *засобами художнього слова*. Без казки, гри, музики, фантазії, творчості життя дитини – засушена квітка, писав Василь Олександрович. Для розвитку у малюків уміння вчитися педагог-письменник створив цікаві науково-художні оповідання, есе. Наприклад, "Дуб і верба", "Причина, явище, наслідок", "Що краще?", "Велике і мале", "Горобчик і вогонь", "Як змінюється колір снігу" та ін.

Ми прагнемо якомога ширше впроваджувати художню спадщину Василя Олександровича у сучасній школі. З цією метою у створених нами книжках "Барвистий клубок", "Розвивай свої здібності" і "Уміє вчитися", а також у підручнику з "Літературного читання" вміщено низку художніх і науково-художніх оповідань В.О.Сухомлинського. Як показує аналіз сучасного досвіду, читання дітьми цих творів, їх колективне та групове обговорення дають сильний інтелектуально-емоційний імпульс для розвитку в молодших школярів бажання і вміння самостійно вчитися.

У розвитку вміння вчитися надзвичайно важливим є процес *контролю і оцінювання праці учнів*. Василь Олександрович був переконаний, що оцінка – це нагорода за працю, а не покарання за лінощі. Педагог з тривогою писав, що часто вчитель про розумові здібності дітей судить лише на основі оцінок. "Оцінкам, які дістає учень, надається моральний зміст; про моральне обличчя дитини учитель часто робить висновок на основі оцінок" [2, т. 2, с. 442]. За переконанням Сухомлинського, "оцінки повинні відбивати фактичний рівень знань, але поряд із цим враховувати і зусилля учня. Якщо, наприклад, учень працював ретельно, старанно, але досяг поки оцінки "3", учитель поряд з оцінкою пише: "Працював сумлінно". Аналогічна словесна оцінка працелюбності дається і під час усного опитування. Якщо учень шляхом незначної праці легко дістав за свої знання "4", це також відбивається в характеристиці роботи. Учитель, наприклад, говорить, або пише: "Працював недостатньо, міг би досягти кращих результатів" [2, т. 2, с. 442]. В.О.Сухомлинський застерігав учителів; "Не можна допускати, щоб у колективі запанувало переконання, що цей учень у всьому сильніший, а той у всьому слабкий. Як вогню бійтеся того, щоб у колективі були люди, які примирилися зі своїм становищем "останніх"... Психологічна установка на те, що я ні на що не здатний, принижує волю, породжує байдужість до себе, а це призводить до найнижчого рівня досягнень. У плані підвищення рівня досягнень це потрібно для того, щоб людина напружувала свої зусилля не для одержання оцінки..." [2, т. 1, с. 554].

Педагогічною аксіомою для педагога було твердження, що оцінювання має бути гуманним, оцінки – вагомими, а школяр мусить добре знати, за що він їх одержує.

Таким чином, В.О.Сухомлинський теоретично обґрунтував і системно зреалізував у практиці Павлівської школи інноваційну дитиноцентровану систему формування і розвитку у школярів уміння вчитися як найважливішої умови успішного навчання і соціалізації, що ставало обов'язковим результатом повноцінної життєдіяльності учнів як активних суб'єктів шкільного і природного середовища.

Л і т е р а т у р а

1. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. / За ред. О.В. Овчарук. – К. : К.І.С., 2004.

2. *Сухомлинський В.О.* Вибр. тв. : У 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа. 1976. – С. 97.